

Gure euskaldun historiak

JOXEAN MUÑOZ

Zerbait aldatu da azken garaiotan. Euskal Zinemaz hitz egiterakoan, baikortasun halako bat gailendu zaio lehenagoko tonu etsiari. Badirudi izan litekeela euskal zinemarik, sortuko direla filmak euskaraz —ari dira errodatzen, ari dira hurrengo urterako beste film bat prestatzen—, badirudi errealitateaz ari garela eta ez urruneko amets ezinezkoetz.

Jakin aldizkariak zabaldu du orain eztabaida, lehenago *Berria*-k eta *Argia*-k bezala, euskararen kezkatik abiatuta, alegia, eta euskararen «unibertsoaren» baitatik. Beraiek ari dira euskal zinemaren galdea seriozki egiten, euskal zinemaren garrantzi «estrategikoaz» jabeturik. Euskal kulturak, kultura euskaldunak, inork baino areago bizi du euskal zinemaren premia. Euskarazko zinemaz ari naiz beraz *Jakin*-en, euskaraz sortutakoaz eta euskaraz hedadutakoaz, jakinik euskal zinema ez dela euskarazkoa bakarrik.

Euskarazko zinemagintza ez da, nire ustez, gaztelaniazko euskal zinemari bizkar emanda sortuko. Honen kide izanik, berezia izango da, bereziak direlako (eta larriagoak) euskaraz sortzearen, ekoiztearen eta hedatzearen arazoak, desberdinak direlako erreferentziak (barnukoak nahiz kanpokoak), bereziak izan beharko dutelako merka-

- **Joxean Muñoz** idazlea eta gidoigilea da. Marrazki bizidunetako filmak zuzendu ditu. Erakusketak eta Museoak diseinatzen ditu, egun.

tu bila eta proiektzio bila egin beharreko urratsak. «Latinoe-raz» mintzatu ezean, guk ez dugu Madrilik.

Madril existitzen da, hala ere, Espainia —izena ukatzen diogun hori— existitu egiten den bezala. Espainiari «Estatua» esateko ohitura jarri da (jarri dute) indarrean eta «estatala» espainiarrari. Izena ukaturik izana ukatzen delako itxurak eginez, lasai izan gintezke gero espainiar peto administrazioan, industrian, komertzioan, telebis-tan, kulturean... eta txutxumutxuetan.

Erreferentzien unibertso oso batek egiten gaitu hego aldeko euskaldunak espainiar eta ipar aldekoak frantziar. Baionako euskaldunak ez daki zein diren Pedrojota, La Pantoja, Doña Leticia, Jesulín edo Pocholo (ez bada euskal telebistak erakutsi diolako), ez daki zer den *Cuéntame, Crónicas Marcianas*, ez du ulertzen *Vaya semana!*.

Mundu imajinario jakin batean lehiatzen da EITB, Espainian indarrean dagoen eredu eta molde telebisiboan, telebistaz dugun irudi jakin baten menpeko. Euskal Telebista espainiarra dela esaten badut ez dut balorazio politikorik egiten, are gutxiago mespretxuzkorik; konstatazio bat da. FORTAren baitan dago ETB, Espainiako gainerako telebistekin batera egiten ditu adibidez erosketak, film erosketak (Estatu Batuetako major handiei, *of course*). Eten-gabe neurtzen du bere burua Espainiako gainerako kateekin. Inguru horretan ari da borrokan leku bat erdiesteko, sinesgarritasuna eta egonkortasuna lortzeko, Euskal Irrati Telebista, euskal ikus-entzunezkoen industriaren ardatza behar lukeena. Euskarazko katea, molde horretan ezin kabiturik, gatibu da audientzien, zenbakien, datuen: telebistetako arduradunek publizisten logikatik eratorri duten irizpidearen arabera, beti ahul, beti eskas, beti arazo gertatzera dago kondenatuta.¹

Ikus-entzunezkoen industriak, eta bertako langileek, ekoizle, zuzendari, gidoigile, antzezle, teknikariek, Espainiako legedian, erakundeetan, merkatuan eta erreferentzia munduan bizi dugu gure ogibidea. Industria horren gunea eta irudia proiektatzen duen foko nagusia Madril da. Euskal egile eta teknikari askok Madrilen, espainiar zineman, aurkitu du ez bakarrik zinema (eta telebista) egiteko mo-

dua, baizik eta film hobeak egiteko modua. Diruz, baliabidez eta lankideez hobeto horniturik egin dute bide profesional itzal handikoa. Madrildik egin dute jauzi Europako eta Ameriketako zinemagintzara. Madril ate bat da.

Zein onespén profesional espero lezake ordea Madrilen euskaraz diharduen antzezleak, aurkezleak, esatariak, kazetariak, euskaraz idazten duen gidoigileak, euskaraz mintzo den filmak (edo telebistaioak)? Zein etorkizun daukate hemen, hedabideetan, euskaldunek sortutako lanek Madrildik onespénik jaso ezean? Gure esparrutik kanpo onetsi gabeko ekoizpenak gehienez ere «un valor local» izango badira, «cine autonómico», adibidez, literatura autonomikoa, kultura autonomikoa bezain bigarren mailako zerbait, alegia? Euskaraz bizitzearen sinesgarritasuna eta erakargarritasuna ez dira Madrildik (ez Paristik) etorriko. Guk proiektatu beharko ditugu, geuk legitimatu beharko ditugu gure irudi euskaldunak. Gure atek ez daude Madrilen (ez Madrilen bakarrik). «Greenwich» —gogorazten digu Koldo Izagirrek— «ez da meridiano bakarra».²

Nire ustez *Jakin*-ek, *Berria*-k edota *Argia*-k garbi ikusi dutena da zinema euskaraz egiteko euskaraz bizi den mundu oso bat beharrezkoa dela, ez hiztun solteak bakarrik, ez publiko potentzialak eta neurgarriak, hutsik; mundu sinboliko eta erreferentziazko oso bat behar du euskarak, zinema egiteko bezala, bizirik irauteko. Aldi berean, irudiak behar ditu euskarak egungo mundua euskaraz bizi daitekeela sinesgarri egiteko. Euskararen lurraldetasuna ez da hutsik fisikoa. Irudien erresuma zabalean, imajinarioan, irabazi (konkistatu) behar du euskarak lekua. Geure burua euskaldun bezala proiektatzearekin lotuta dago euskaraz bizitzearen proiektua.

Pas de nation sans cinéma. Pas de cinéma sans nation. Il existe une affinité de nature entre cinéma et nation, qui repose sur un mécanisme commun, qui les constitue l'un et l'autre: la projection.³

Puntu jakin batetik urruneko pantaila batean irudiak agerrarazteko mekanismo teknikoan bilatzen du J.M. Frodon-ek («La projection nationale. Cinema et Nation»)

ikuskitzen zinematografikoaren berezitasuna: «la projection en grand, dans le noir, devant une assemblée volontaire d'individus partageant sans se voir la même vision magnifiée.» Nazioa irudi bat da, esaten du Frodonek, irudikatzen duen errealitatea baino handiagoa. Errealitatearen eta fikzioaren artikulazio konplexu horren proiektziozko irudiak nazio barruan nahiz kanpoan eragiten du, gure burua errekonozitzeko eta ezagutua izan dadin lortzeko.

Zein irudi, ordea? Zein da «gure» irudia, zein «gure irudi euskalduna»? Zineman, egiteke dago, eginkizun. Irudiz irudi, filmez film. Konplexurik gabe, urratsez urrats. Bide hori bera egin behar izan du euskal literaturak sinesgarri bilakatzeko, lurralde imajinarioak konkistatuz joateko, hizkuntzaren eta errealitatearen erregistroak esploratzeko, euskaldunon bizitza ulertzeko beharrezkoa bilakatzeko. Asko dauka ikasteko euskal zinemak euskal literaturatik (eta itzulpengintzatik).

Euskararik gabe eman izan du euskal zinemak Euskal Herriaren irudia. Guztiok ezagutzen ditugun salbuespenez aparte,⁴ itzulpen hutsa izan da euskara euskal zineman. Bikoizketa bide bakarrean erabili izanak indartu besterik ez du egin euskarak duen irudi (tamalez) eskasa: haurren eta gaztetxoaren kontua, itzultzaileen dagokien zeregina, eskaera administratibo bat, obligazio sinboliko bat, bertakotasunaren kolorea (euskaldunari koloreak ateratzen dizkiona maiz), jatorritasunaren zerga.

Hizkuntz komunitate urria izanik —eta urritua—, zailtasun jarritzen du askok zinema bezalako *media* garesti eta konplexu bat euskaraz abian jar daitekeenik ere. Abian jarritzea sortzea bera baino askoz gehiago da: ekoizti egin behar da, aretoetara eraman, iragarri, telebista kateei saldu, munduan zabaldu. Filmarekiko irrika sortu behar da, ikusmina. Horregatik nahi izaten dituzte ekoizleek izarak, argindarra pilatu behar dute proiektzioa egoki irtengo dela ziurtatzeko. Ikusmina eragiteko behar dituzte egunkariak, igandekariak, astekariak, telebistak, albisteak... eta txutxumutxuak. Ba al dugu nahikoa izar euskaldunik, ba al dugu nahikoa indar euskaldunik —argindarrik— ekoizpenean, zabalkundean, erakundeetan, unibertsitatean, prentsan,

telebistan, albisteetan... eta txutxumutxuetan?⁵ Ez ditugu sobera, bistan denez. Beste nonbait bilatu beharko ditu indarrak euskal zinemak, euskaraz sortu eta abian jarritakoak. Galdera beraz beste modu batean formulatu beharko genuke: ba al dugu nahikoa talentu?

Talentuaren aldeko apustua da euskararen aldeko apustua zineman. Talentua beharko dugu historiak sortzeko, ekoizteko eta proiektatzeko. Talentua beharko da etxe barruko saioekin konformatu gabe, gure irudia(k) noranahi proiektatzeko. Proiektzioaren kontzeptuak berez dakar irudi bat urrun agerraraztea. Eta urrunera iristeko ahalmenean datza, hain zuzen ere, zinema euskaraz egitearen arrazoi estrategiko nagusia. Zinemarako bereziki egokiak dira Koldo Mitxelenaren konbikzioak:

Denontzat sortzen dugu edo ez dugu inorentzat sortzen. (...) Besterentzat sortzen ez duenak ez du beretzat ere sortzen. Eta ezinbestean, besteri eman nahi eza dela medio, besteren mirabe eta mendeko bihurtzen da.⁶

Egin dezagun beraz edonora proiektatzeko moduko zinema. Eman ditzagun kemen guztiak euskal kultura euskalduna eta anitza indartzeko ahaleginean; gure txikian eta gure motzean, jar ditzagun gutxieneko baldintzak talentuaren aldeko apustua egin ahal izateko. Beste inork kontu ez zitzakeen historiak kontatzeko.

Ez dakit zergatik ez diogun geure bizitzak ausardiaz kontatzeari ekiten, gure euskaldun historiak, gure nazionalista historiak nahi bada, guk ezean, beste batzuek kontatuko baitituzte, eta ez zaigu gustatuko nola egingo duten.

Ramon Saizarbitoriaren hitzok, titulurako ere erabili ditudanok, bere obra guztiaren, bere ahalegin literarioaren (eta beraz, kritikoaren) oinarrian daude. Besteek (*Sa-muelek*, esate baterako) hobeto kontu dezaketela jakinik ere, norberaren historiak norberak kontatu behar pertsonalaren eta ia etikoaren gainean eraikitako obra baita Saizarbitoriarena, literatura unibertsala bete-betean, eta ez autonomikoa, ez lokala eta txokokoa.

Iruditzen zait, gureak kanpoan balio badu, hain zuzen ere izango dela, gurearekin zintzo garelako, eta ez kan-

poan behar dena edo kanpoan gustukoa dena egin nahirik gabiltzalako. Nik uste dut hemen funtzionatzen duenak funtzionatzen duela kanpoan.⁷

Guretzat sortzen ez badugu, ez dugu inorentzat sortuko. Baina, aldi berean, guretzako bakarrik balio duenak ez du guretzako ere balio. Ze, *Jakin-en*, *Berria-n*, *Argia-n* eta edonon egin genitzakeen gogoeta guztien gaintetik eta azpitik ikuslea baitago, zinema areto ilunean irudien proiektzio distirazkoari begira egongo den hura. Eta ikusle horien bene-benetako aberria, areto ilunean dagoenean, zinema da. ¶

-
1. «Euskarari dagozkion datuak populazio osora extrapolatzen dira. Euskaldunok gutxiengotuak gara. Alegia, euskaldunok ez gara berez, baizik beste multzo batekikoak. Esate baterako, euskarazko irratsaioen entzuleak biztanlegoaren ehuneko hainbeste dira, euskarazko prentsaren erosleak populazioaren ehuneko hainbeste dira. (...) Nola extrapolatuko dugu euskararen entzutea euskara ulertzen ez dutenetara?» (Koldo Izagirre, «Greenwich ez da meridiano bakarra», Bilbo Zaharra euskaltegian hitzaldia, 2002-10-31, www.bilbozaharra.com/euskera/forum/forum.htm).
  2. «Greenwicheko meridianoa ez da meridiano bakarra. New Yorkeko meridianoa ez da meridiano bakarra. Parisko meridianoa ez da meridiano bakarra. Madrilko meridianoa ez da meridiano bakarra» (K. Izagirre, op. cit.).
  3. «La nation est une image, une image 'plus grande' que la réalité dont elle est la représentation, et son efficacité est proportionnelle à cette démultiplication —d'où qu'elle n'est jamais aussi puissante que lorsque la nation réelle n'existe pas encore mais est rêvée par ceux qui combattent pour sa création, ou lorsqu'elle est privée de tout ou partie de sa puissance réelle. La nation est l'articulation d'une réalité et d'une fiction, d'un complexe factuel et d'une 'oeuvre' imaginaire collective, complexe dont la projection est reconnue à la fois sur place, par la population concernée, et au dehors, par ceux qui n'y appartiennent pas. Elle fonctionne simultanément vers l'intérieur et vers l'extérieur. Le cinéma aussi.» (Frodon, Jean Michel, «La projection nationale. Cinema et Nation», in *Anciennes nations, nouveaux réseaux. Cahiers de Mediologie* 3).

4. Koldo Izagirrereren eta Anjel Lertxundiren filmak aipatzen dira be-ti, arrazoi guztiz, zinema euskaraz egin litekeelako froga gisa. Iru-ditzen zait ez dela behar bezainbat azpimarratu biak direla idaz-leak, biak ere euskal kulturaren mundu erreferentzial bizi bat eraikitzen, erreskatatzen eta asmatzen lan bereziki aipagarria egindakoak. Euskal literaturak euskal zinemarako kezka eta egin-mina izan ditu aspaldion; ez da (tamalez) alderantziz berdin ger-tatu izan. Asko dauka ikasteko euskal zinemak euskal literatura-tik (eta itzulpengintzatik).

Erdarazko zinemak (eta telebistak) ez dute euskal idazleen be-harrik izan. Euskal zinemagintzari nahitaezkoak zaizkio, berriz, euskal idazleak, haien obrak eta inguruko eztabaidak. *Eguno* euskal literaturak, esate baterako, lagundu egingo liguke kontu-ratzen pasatuak direla (suertez) Campionen garai zaharrak. (Eus-kal zinemaren etorkizunerako bidea ez da *Braveheart* egitea Antso III. arekin.)
5. Behin eta berriz ari zaio ikus-entzunezkoen sektorea EITBri eskat-zen errespetatzea eta egokitu dezala gure egoerara Europako Par-lamentuak abian jarri zuen legea, %5arena esaten zaiona. Eu-ropako eta nazio barruko zinemagintzan erabili beharko lukeen diru kopuruari dagokio zenbaki hori. Funtsezkoa da diru-iturri hori, hil ala bizikoa seguruenik, euskal zinemagintzarako. Nago ordea, dirua bezain inportantea ez ote den euskal kulturarekiko, euskal kulturaren agerpenekiko EITBren konpromisoa. Aipaga-rria iruditzen zait Kulturaren Euskal Planaren prozesuan alor guztietatik egin zaiola EITBri lankide eta sustatzaile izateko eska-ria, eskari etsia. EITBk oso sakoneko eragozpenak ditu euskal kul-turaren proiektioan urratsak ausart emateko, euskal kulturaren eragile nagusi bihurtzeko. Hori ere eskatzen dio Europako legeak eta eskaintzen dio marko berri bat: Europa. Euskararen unibert-saltasunean lagungarri izan litekeen mugarri zabaltze horren au-rrean ordea EITBk mutu dirau. Ez dira gauzak lar aldatu azken urteotan. Tamalez.
6. Anjel Lertxundiren testu batetik atera ditut Mitxelena-ren hitzok, «Koldo Mitxelena gure artean» izeneko bildumari egindako hit-zaurretik, alegia (Alberdania & Gipuzkoako Foru Aldundia, 2001). Lertxundiren testua ekartzeko modua egiten dut horrela, lerroon aberasgarri. Euskarazko zinema zor zaigun zerbait dela esateko tentazioari buruzkoa aipatu nahi dut bereziki: «Zor zaiona baino, aurkitu behar duena da gure herriaren eta gure hizkuntzaren to-kia.»
7. Ramon Saizarbitoria. Lehen aipua liburu batetik eta bigarrena hitzaldi batetik hartuak, nik josi ditut hemen: *Aberriaren alde (eta kontra)* (Alberdania, 1999); Bilbo Zaharra euskaltegian hitzaldia, 2002-01-24 (www.bilbozaharra.com/eusker/forum/forum.htm).